

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

De briefwisseling tussen Freud en Ferenczi

Harry Stroeken

De ontwikkeling van de relatie tussen Freud en Ferenczi wordt beschreven aan de hand van hun correspondentie. Daarbij komen ook ter sprake de belangrijke theoretische en technische onderwerpen waarover zij van gedachten wisselden en soms van mening verschilden.

Inleiding

In dit artikel beschrijf ik de ontwikkeling van de relatie tussen Freud en zijn leerling Ferenczi. Het verloop ervan is goed te volgen aan de hand van hun correspondentie, die integraal wordt uitgegeven. Van de nog niet gepubliceerde brieven is al veel naar buiten gekomen in publikaties van mensen die in het uitgave-comité zaten.

Doordat met name de trustees van de Freud-nalatenschap en de 'Freud Archives' – dit laatste is de materiaalverzameling die door Eissler is opgezet en die onder het kortdurende directeurschap van J.M. Masson sterk in de publiciteit kwam – minder krampachtig omgaan met hun materiaal en daar ruimer inzage in geven, kunnen de laatste tijd complete en kritische edities van Freuds briefwisselingen verschijnen. Zo verschenen recent die van Freud met Binswanger (1992) en met Jones (1993) en meer publikaties staan op het programma. De allerbelangrijkste briefwisseling – die tussen Freud en Fließ – kwam in de jaren tachtig uit op initiatief van Masson (Freud-Fließ, 1986), terwijl de brieven die Freud en Jung aan elkaar schreven reeds in de jaren zeventig verschenen (Freud-Jung, 1974). Ik zal daar in volgende artikelen op terugkomen.

Nog steeds worden interacties grotendeels bepaald door de verlangens waarmee de protagonisten eraan beginnen. Dat was zo omstreeks 1900

Dr. H.P.J. Stroeken, psychoanalyticus en godsdienstpsycholoog te Utrecht, publiceerde in 1994 bij Boom te Amsterdam *Psychoanalytisch Woordenboek* en in 1995 bij Ambo te Baarn *Het geloof is er voor de mens*. Correspondentiedres: Prof. Pullelaan 33, 3571 JC Utrecht.

en dat is niet veranderd. Die beschrijf ik dus eerst en daarna volgen we het verloop van de gebeurtenissen. Ik hoop dat de actualiteit van de interacties en het belang ervan voor de geschiedenis van de psychoanalyse en voor allerlei hedendaagse discussies omtrent theorie en techniek voor zichzelf zullen spreken. Zeker in de geschiedenis van de psychoanalyse is het persoonlijke van grote invloed op het theoretische. Zo kan de relatie tussen Freud en Ferenczi slechts worden begrepen tegen de achtergrond van de verliefdheid van Ferenczi op zijn analysant Elma – de dochter van zijn vriendin – en Freuds bemoeienis daarmee. Anders gezegd, de *histoire* van de psychoanalyse kan niet los van de *petite histoire* worden begrepen.

Het begin

De briefwisseling tussen Freud en Ferenczi begint in 1908, zoals ook de correspondenties met Jung, met Binswanger, met Jones, met Abraham en met Eitingon in deze periode een aanvang nemen. (Voor een volledige lijst van de in boekvorm verschenen correspondenties zie Stroeken 1994). Sándor Ferenczi werd op 7 juli 1873 geboren in Hongarije, als achtste van twaalf kinderen. Hij was dus ongeveer zeventien jaar jonger dan Freud. Hongarije maakte toen deel uit van de Oostenrijks-Hongaarse Donaumonarchie onder keizer Franz-Joseph te Wenen. Zijn vader – boekhandelaar en uitgever – had zijn naam Frankel uit enthousiasme voor de Hongaarse zaak laten veranderen in Ferenczi. Vader stierf toen zijn achtste kind vijftien jaar was. Sándor werd arts en specialiseerde zich in de psychiatrie. Van 1904 tot 1910 was hij hoofd van het neurologisch-psychiatrische Ambulatorium van het algemene ziekenfonds in Boedapest en tevens psychiatrisch expert bij de rechtbank. Daarnaast werkte hij als huisarts, maar dat gaf hij op voor analytisch werk. In Ferenczi's brief van 12 oktober 1910 wordt een nauwkeurige opsomming van zijn werkzaamheden gegeven. Ferenczi was een typische vertegenwoordiger van de joodse, Duitstalige, Boedapester intelligentia en hij onderhield nauwe contacten met progressieve, culturele en artistieke kringen. Hij was niet gehuwd maar had al een jaar of acht een verhouding met een gehuwde vrouw, Gizella Pálos, die met haar twee dochters gescheiden van haar man leefde.

De eerste brief gaat uit van Ferenczi op 18 januari 1908 en de eerste ontmoeting met Freud heeft twee weken later – door bemiddeling van Jung – in Wenen plaats. Ferenczi verheugde zich op de ontmoeting met de schepper van de psychoanalyse, die hem sedert een jaar dagelijks had beziggehouden.

Wat zoeken zij bij elkaar?

Freud zocht medewerkers, leerlingen, opvolgers. Hij zag heel graag jonge, veelbelovende collega's komen: zij zouden zijn Sache dienen. Dat de psychoanalyse zijn 'kind' was en de zorg daarvoor

zijn levensopgave, heeft Freud bij herhaling verklaard – ook tegenover Ferenczi (zie zijn brief van 10 januari 1909). Binnen dat kader was hij zeer genereus: hij gaf ideeën, adviezen, supervisie, hielp bij publikaties en steunde zijn leerlingen waar hij kon, zoals uit deze brieven voortdurend blijkt. Maar op de achtergrond speelde bij hem altijd de toekomst van de psychoanalyse mee. In wezen beschouwde hij zich als de vader van deze wetenschappelijke zonen.

Freud zocht medewerkers en opvolgers, maar hij wilde niet te snel worden opgevolgd. Hij was bang voor oedipale rivaliteit, voor zonen die hem vóór zijn tijd wilden afschrijven. Al te ambitieuze leerlingen vormden voor hem dus een bedreiging, evenals leerlingen die de psychoanalyse – zijn *Sache* – beschadigden. In de tweede plaats waren er grenzen aan de intimiteit die hij zocht. Zijn intieme vriendschap met met Fließ was op een grote teleurstelling uitgelopen. Sindsdien behield hij enige reserves, meer dan Ferenczi prettig vond. Men tutoyeerde elkaar niet. Freud was ‘Lieber Professor’ en Ferenczi was voor hem ‘Lieber Freund’. Ondanks deze beperkingen en een zekere ambivalentie onderhield Freud zeer vriendschappelijke, royale en intensieve contacten met zijn leerlingen. Bij iedere leerling kreeg de verhouding een specifiek accent. Ferenczi was lange tijd de meest geliefde leerling; Jung werd bewonderd en moest de opvolger worden; Abraham werd door Freud bijzonder gerespecteerd, maar hij vond hem wat Pruisisch en fantasieloos, waar Ferenczi weer over een moeilijk te breidelen fantasie beschikte.

Ferenczi komt vanuit zijn werk bij Freud, in wie hij een vaderfiguur zoekt. Maar er is meer: hij wil totale intimiteit. De vader die hij zoekt, verandert in zijn beleving in een harde, dominerende moeder. Hij noemt het zelf zijn ‘afhankelijkheidsperversie’ en ook heel eenvoudig: ‘Ich wollte ja von Freud geliebt werden’ (brief aan Groddeck, 25 december 1921). Hij verdraagt het bij voorbeeld niet wanneer hij een opvatting huldigt die afwijkt van de mening van Freud.

De briefwisseling tussen beiden nader bezien

Ferenczi en Freud hebben veel gemeen: joods, psychiater, privé-praktijk, beiden maken of hebben gebruik gemaakt van hypnose, zijn geïnteresseerd in parapsychologie en telepathie, en uiteraard vooral in psychoanalyse. Ferenczi is een zeer enthousiast man met een rijke fantasie, die zich helemaal geeft in het contact: dat is zijn sympathieke sterkte, maar ook zijn zwakte. Freud hoopt al snel dat Ferenczi de echtgenoot zal worden van zijn oudste dochter Mathilde, zoals Freud hem meedeelt nadat zij met een ander getrouwd was (7 februari 1909). Die eer was Jung noch Jones ooit te beurt gevallen; het al of niet joods zijn zal hier overigens zeker hebben meegespeeld. Er waren natuurlijk ook verschillen. Ferenczi was nog ongehuwd en de zeventien jaar oudere Freud was vader van een groot gezin. Ferenczi

bezocht graag mondaine, culturele koffiehuisen waar hij journalisten en schrijvers ontmoette. Freud deed zoets zo goed als nooit meer. Hij beperkte zich tot kaarten (Tarock) op zaterdagavond bij vrienden thuis. Behalve Kakanië was Tarockanië een spottende bijnaam voor Oostenrijk in die dagen.

Ferenczi schreef zijn brieven op papier van allerlei soorten en maten. Freud gebruikte steeds hetzelfde soort voorgedrukte postpapier. De aanspreektitel luidde van Ferenczi's kant aanvankelijk 'Sehr geehrter Herr Professor'. Freud begon met 'Sehr geehrter Herr Kollege' en dat werd al spoedig 'Lieber Herr Kollege', en dan 'Lieber Freund'. Al snel ging Ferenczi toen over op: 'Lieber Herr Professor'. Hetzelfde gebeurde in de afsluitende formules van de brieven. Freud besloot spoedig met 'herzlich', waarna Ferenczi dat geleidelijk overnam, zeker aanvankelijk in combinatie met 'ergebener', hetgeen zoveel wil zeggen als 'dienstwillige'. Ferenczi was wisselender in die dingen, Freud hield zich aan één formule.

Uit de correspondentie blijkt dat Freud de gevende is en Ferenczi de ontvangende. Freud nodigt Ferenczi uit met hem – en zijn gezin – een deel van de vakantie door te brengen. Freud helpt Ferenczi om artikelen gepubliceerd te krijgen. Deze krijgt tips over het analytisch werken, waarschijnlijk ook over zijn tegenoverdracht (Ferenczi, 22 november 1908). Freud probeert hem wat af te remmen soms en schrijft ook: 'Probeert U niet te angstig mijn theorieën te bevestigen' (17 oktober 1908). Ferenczi doet uitspraken als: 'U zult het eerlijk tegen me zeggen als mijn bezoek niet gelegen komt.' 'Ik wil de waarheid onder ogen zien.' En tenslotte: 'Zo gemakkelijk komt U niet van me af' (2 januari 1909).

De komende overdrachts- en tegenoverdrachtsknoop vindt men in brieven van januari 1909. Eerst Freud: 'Ich habe nicht die Empfindung des "Wohltäters" gegen Sie und andere und knüpfe also [nicht] die sonst berechtigten Befürchtungen an mein Tun, von denen Sie sprechen'. Dat betrof de dankbaarheid van Ferenczi, die hem angst inboezemde omdat zij ook een schuld inhield en deze mensen eerder scheidt dan verenigt. Het 'niet' dat in dit citaat tussen haakjes staat had Freud per vergissing weggelaten en als Ferenczi hem daarop opmerkzaam maakt, zegt hij dat dat niets te betekenen heeft. Niettemin, die genoemde vrees zou terecht zijn, zoals nog zal blijken. Ferenczi antwoordt: 'Wenn Sie gar behaupten, daß Sie, wenn Sie mich fördern, "im Interesse der Sache" handeln, so werden Sie unwillkürlich wieder mein Wohltäter' (11 januari 1909).

Ferenczi begint onmiddellijk bevestigingen en uitbreidingen van de psychoanalytische theorie te zoeken. Hij levert bijdragen voor de derde druk van *Psychopathologie van het dagelijkse leven*, die Freud waardevol vindt en opneemt. Freud helpt Ferenczi desgevraagd bij het publiceren en schrijft een voorwoord voor zijn boek (Freud, 1910). Ferenczi schrijft over kleinscheidsideeën die wellicht grootheidsfantasieën verbergen bij hem zelf (9 november 1909). Hij is blij met een foto van Freud (ibidem) en hij is

natuurlijk blij als zijn geliefde Gizella Pálos bij Freud in de smaak valt (21 november 1909, noot). Niet verwonderlijk is Ferenczi's ontdekking dat hij door Freud geprezen wil worden, zoals hij dat vroeger van zijn vader hoopte (9 oktober 1909). De vaderoverdracht van Ferenczi komt ook in zijn brief van 23 oktober 1911 duidelijk naar voren.

In september 1909 gaat Ferenczi op uitnodiging van Freud mee naar Amerika; ook Jung is van de partij en Jones voegt zich na aankomst in New York bij hen. Tijdens wandelingen met Ferenczi bereidt Freud in Worcester dagelijks zijn voordrachten voor.

Gedankenübertragung

Een ander element dat herhaaldelijk terugkomt betreft een geheim tussen Freud en Ferenczi. Voorlopig moeten ze daar niet mee naar buiten treden en zelfs Jung mag er aanvankelijk niets van verteld worden: Ferenczi bezoekt in Berlijn – op de terugreis van Amerika – en later in Boedapest een waarzegster/helderziende/somnambule. Freud is daarvan onder de indruk en neemt het onderwerp heel serieus. Ferenczi maakt aantekeningen als begin van een dossier. Hier komen we bij een stroom waaruit de analyse ook is voortgekomen: hypnose, magnetisme, mesmerisme en dergelijke. Naar Freuds mening gaat het om *Gedankenübertragung* (11 oktober 1909). Het verband met overdracht, met de idee dat er zoiets zou bestaan als communicatie van onbewuste tot onbewuste ligt voor de hand. Freud was tot erelid benoemd van de Society for Psychical Research en Ferenczi wordt iets later – gewoon – lid.

Het thema van de *Gedankenübertragung* keert steeds terug. Ferenczi doet kleine experimenten met zijn vriendin en met patiënten: zij moeten intensief aan iets of iemand denken en hij geeft vervolgens zijn invallen. Als Ferenczi's invallen dan te maken hebben met de persoon aan wie of met datgene waaraan zij dachten, is hij blijkbaar onbewust daardoor beïnvloed en zijn hun gedachten op hem overgedragen. Wij hebben hier al een kiem van de latere pogingen van Ferenczi tot wederkerige analyse. Hij kondigt half schertsend aan zich in Wenen te zullen presenteren als de hofastroloog van de psychoanalyse (22 november 1910). Er is een keer sprake van een waarzegster die Freud zal bezoeken in München, maar op het kritieke moment weet Freud wel de naam van de straat nog, maar is hij het huisnummer vergeten. Hij bezoekt haar niet.

Deze gezamenlijke belangstelling staat duidelijk in het teken van het analytische werk. Freud is geboeid door het onderwerp maar staat er ook wat aarzelend tegenover. Volgens hem zal dit de grote ontdekking van Ferenczi worden (15 november 1910). Freud adviseert wel tot enige terughoudendheid en tot twee jaar van stilzwijgen erover in het openbaar. Freud brengt het onderwerp ook ter sprake bij Jung en is opgelucht als deze de fenomenen erkent en er in het openbaar voor wil staan (brief aan Ferenczi, 29 december 1910). Opvallend is het dat wanneer Freud zegt het feno-

meen als een vaststaand feit te beschouwen (20 augustus 1910), Ferenczi enigszins terugschrikt voor zoveel voortvarendheid (23 augustus 1910). Op 23 november 1913 heeft ten huize van Freud een zitting plaats om de *Gedankenübertragung* proefondervindelijk te bestuderen. Het wordt een groot fiasco.

Palermo

De belangrijkste gegevens over hun onderlinge verhouding vindt men vooral nog in de brieven die ze elkaar schrijven na terugkeer van hun gezamenlijke reis door Sicilië in september 1910. Met enige vrees had Ferenczi Freuds reactie na hun terugkeer afgewacht. Er had zich namelijk in Palermo een incident voorgedaan: Ferenczi had geweigerd een dictaat op te nemen dat Freud wilde geven in verband met zijn studie over Schreber (Freud, 1911) (28 september 1910, noot). Daarna had Freud zich 's avonds steeds teruggetrokken op zijn kamer om te werken. Maar dat was niet het enige: tijdens de reis had Freud naar de smaak van Ferenczi te veel afstand tot hem gehouden, hem niet alles verteld waar hij mee bezig was. Ferenczi had graag een absolute wederzijdse openheid gezien, zoals hij die ook nastreefde met zijn vriendin. Het is het waarheidsideaal van de *aufrichtigkeitsdurstige* Ferenczi. Freud wilde iets anders: 'Anderseits hätte ich gewünscht, daß Sie sich aus der infantilen Rolle reißen, als gleichberechtigter Kumpan neben mich hinstellen' (2 oktober 1910). Freud had hem dat tijdens de reis niet zo duidelijk gezegd. In die brief staat de veel geciteerde zin: 'Waarom ik U niet uitgescheiden heb en daarmee de weg naar een betere verstandhouding heb geopend? Inderdaad dat was een zwakheid van mij; ik ben ook [niet] de psychoanalytische *Übermensch*, die wij hebben geconstrueerd, heb ook de tegenoverdracht niet overwonnen. Ik kan het niet, zoals ik het ook niet kan bij mijn drie zonen, omdat ik van ze houd en zij mij dan aan het hart gaan' (6 oktober 1910). Dat niet had Freud overigens vergeten! Hij had gezwegen en er was een vicieuze cirkel ontstaan (3 oktober 1910): Freud had in stilte geleden en Ferenczi was steeds meer gefrustreerd geraakt. Freud merkte in een brief aan Jung (24 september 1910) op dat je met zo'n afhankelijke man naast je, die zich zo vrouwelijk opstelt, gaat verlangen naar een echte vrouw. Het gebeuren lijkt vooral nog geen blijvende schade te hebben aangericht en de herinnering aan een mooie reis bleef. Ferenczi komt er af en toe nog wel op terug en schrijft dan bij voorbeeld 'toen ik me zo abrupt terugtrok van het werk over de paranoia' (27 mei 1911) of 'de niet volledige intimiteit op Sicilië' (19 november 1911) en de 'infantiele seksuele nieuwsgierigheid' (19 november 1911) waar hij eerst zelf aan leed en nu Jung. Op 17 maart 1911 schrijft hij dat hij meent zichzelf van deze neurotische karaktertrek goddeels te hebben bevrijd.

Elma

In 1911 komt er één nieuw thema bij, maar dat is dan ook van cruciaal belang. Ferenczi heeft al sedert het jaar 1900 een verhouding met mevrouw Gizella Pálos (1865-1948). Aanvankelijk had Freud daarbij een bedenkelijk gezicht getrokken: ze is ouder, getrouwd en reeds moeder van twee dochters. Bovendien kan zij geen kinderen meer krijgen. Zou Ferenczi niet iets beters kunnen krijgen? Maar toen Freud haar eenmaal leerde kennen, vatte hij grote sympathie voor haar op (zie de in deze uitgave opgenomen brief van Freud aan haar van 17 december 1911). Met haar oudste dochter Elma deden zich moeilijkheden voor, waarover ze advies vroegen aan Freud (3 januari 1911). Zijn diagnose loog er niet om: waarschijnlijk dementia praecox, volgens de brieven van 7 en 8 februari 1911. In ieder geval vond hij de dochter van veel minder kaliber dan de moeder. Ferenczi nam Elma toch in analyse (14 juli 1911), hoewel Freud daar met deze patiënte weinig heil in zag (20 juli 1911). Op 14 november 1911 komt het tot een crisis: Ferenczi is verliefd geworden op zijn patiënte, die bovendien de dochter is van zijn geliefde. Hij spreekt over 'zichzelf onafhankelijk maken' en over 'Gizella opgeven voor Elma'.

Wat te doen, vraagt hij aan Freud. Deze adviseert om de analyse af te breken, nog geen beslissing te nemen en een paar dagen naar Wenen te komen voor overleg (5 december 1911). Dan komen de twee brieven waarin Freud de aanhef gebruikt 'Lieber Sohn' (17 en 30 november 1911), niet in de vaderrol die hijzelf wil spelen, maar in de rol waarin Ferenczi hem graag ziet. Zijn standpunt is helder: Elma heeft hij niet hoog zitten; zij is gevlucht in de ziekte en zij is niet van het formaat van haar moeder. Het zou een slechte ruil zijn en bovendien zou Ferenczi dan doen wat hij als kind ook al gedaan had: van zijn moeder overstappen op zijn zus. Hierbij moet men bedenken dat de zus boven Ferenczi Gizella heette. Zijn favoriete broer heette overigens Sigmund, zoals ook de oom heette bij wie hij in huis woonde tijdens zijn medicijnenstudie in Wenen. Niettemin, het besluit van Ferenczi staat aan het einde van het jaar 1911 ongeveer vast: hij zal met Elma trouwen. Wat nog ontbreekt is de vaderlijke zegen (24 december 1911).

Op verzoek van Ferenczi, maar met tegenzin, neemt Freud Elma in analyse. Hij doet het om hém, maar niet om haar. Hij brengt er ook verslag van uit bij Ferenczi; soms optimistischer soms negatiever. Infantilisme, lijkt Freud tenslotte de enig juiste diagnose (1 februari 1912). Met Pasen wil Freud van Elma af zijn en dat gebeurt ook. Kort na de afsluiting van haar behandeling gaan Freud en Ferenczi samen een kleine reis maken.

Wat doet Ferenczi nu als Elma weer thuis is in Boedapest? Zegt hij: 'Lieve Elma, wil je met me trouwen?' Of: 'Elma, ik zie er toch vanaf om met je te trouwen'. Of: 'Elma, ik weet het nog niet. Laten we regelmatig samen uitgaan'. Nee, Ferenczi stelt haar voor om samen opnieuw een stuk analyse te doen. Ferenczi geeft zijn rol van minnaar weer op voor die van analytiscus. Freud is blij dat hij de juiste techniek bij haar heeft gevonden (30 mei

1912) en later dat Ferenczi zo standvastig gebleven is tegenover haar (20 juli 1912). Begin augustus wordt met de analyse gestopt (8 augustus 1912) en dan is het uit tussen Sándor en Elma. Sándor levert haar op een avond af bij haar moeder.

Als men leest hoe Freud en Ferenczi te werk zijn gegaan met dit meisje Elma, dan sta je toch wel even te kijken. De visie van Elma op deze geschiedenis staat in een mooie brief van haar aan Balint de dato 7 mei 1966 (Haynal 1989, p. 248-251). Zij schreef die brief in verband met de geplande publikatie van de correspondentie tussen Freud en Ferenczi en hoe daarbij deze delicate kwestie behandeld zou kunnen worden. Zij ziet niet om in wrok en beschrijft eenvoudig en eerlijk de gang van zaken.

De situatie is daarmee nog niet geklaard. Ten eerste keert Ferenczi min of meer onmiddellijk terug naar moeder Gizella, die heel goedig en lief schijnt te zijn. Wel heeft Ferenczi bij haar voorbijgaande potentieproblemen.

Hij houdt aan deze affaire een enorme 'kater' over en ziet met tegenzin af van het stichten van een gezin. Ferenczi heeft gedurende minstens een jaar hypochondere klachten, waartoe hij overigens al eerder neigde: neusklachten resulteerden in verschillende operaties; verder slecht slapen, met name vroeg wakker worden. Zelf stelt hij de diagnose neurasthenie; depressie lijkt mij een goede benaming. Op zijn veertigste verjaardag (7 juli 1913) schrijft hij aan Freud een sombere brief: 'Ik ben al zo oud en nog heb ik geen gezin; waarschijnlijk zal het er ook nooit meer van komen'. Bovendien is er sprake van dat Elma zal trouwen met een ander, waar Ferenczi ontzettend bedroefd over is. Freud schrijft per omgaande terug onder andere dat hij dáárom nooit energiek Ferenczi heeft ontraden met Elma te trouwen, omdat hij bang was dat Ferenczi het dan juist zou doen. Maar Ferenczi heeft Freuds antipathie tegen Elma en zijn sympathie voor haar moeder natuurlijk heel goed aangevoeld. Misschien heeft Freud zich, behalve vanwege het geluk van zijn vriend, ook daarom bij dat huwelijk betrokken gevoeld omdat de in zijn ogen juiste oplossing voor Ferenczi een rustiger bestaan zou betekenen, hetgeen profijtelijk zou zijn voor het psychoanalytische werk en dus voor de *Sache*.

Wat overblijft is een latente wrok van Ferenczi tegen Freud, die in de komende jaren geleidelijk aan de oppervlakte zal komen. Voor zijn gevoel heeft Freud verhinderd dat hij met Elma trouwde en kinderen kreeg. Ferenczi schrijft in deze periode over Jung dat deze zich ten onrechte beklaagt over het feit dat Freud meent als enige geen analyse nodig te hebben (3 januari 1913). Dat is echter precies datgene wat hij zelf tegen het einde van zijn leven aan Freud zal verwijten (Ferenczi's *Tagebuch*, p. 251). Maar zover zijn we nog lang niet. Nu heeft hij vooral het idee zelf bij Freud in analyse te gaan. Op 26 december 1912 vinden we dat plan voor het eerst vermeld door Ferenczi.

Persoonlijke analyse

Tot hier – tot en met Freuds brief van 28 juni 1914 – is de correspondentie tussen Freud en Ferenczi op het moment dat ik dit schrijf (februari 1995) uitgegeven. De moord op de kroonprins in Serajewo heeft plaatsgehad; de dreiging van oorlog hangt zwaar in de lucht. De Wolvenman kan na het beëindigen van zijn analyse nog net voor het uitbreken van de oorlog zijn vaderland Rusland bereiken. Het is voor het eerst sedert 1908 dat Ferenczi zijn vakantie niet (gedeeltelijk) kan doorbrengen met Freud. Voor het vervolg van de correspondentie zijn we dus niet zo volledig gedocumenteerd als tot nu toe. Maar veel kwam reeds naar buiten. Judith Dupont publiceerde nog onlangs een lang artikel over de analyse van Ferenczi bij Freud (Dupont 1994). We kunnen op grond van deze gegevens met een zekere waarschijnlijkheid het vervolg in beeld brengen. De relatie tussen beide mannen zal zich in grote lijnen als volgt verder ontwikkelen.

Aan het begin van de Eerste Wereldoorlog in 1914 moet Ferenczi in dienst; hij wordt legerarts. Daardoor moet de sedert twee weken begonnen analyse bij Freud worden afgebroken. Freud zal hem meer dan eens bezoeken in zijn verre standplaats. Ferenczi heeft tijdens de oorlog soms gelegenheid om naar Wenen te gaan en tweemaal zal hij zich tijdens een korte periode door Freud laten analyseren. Deze had tijd in overvloed, want zijn praktijk was door de oorlog grotendeels leeggelopen. De analyse duurde eenmaal drie weken en eenmaal vier of vijf in de herinnering van Ferenczi (brief aan Groddeck van 25 december 1921). Zij deden overigens tot drie sessies per dag! Op grond van het artikel van Dupont uit 1994 kunnen we zeggen dat het feitelijk ging om drie korte periodes, die bij elkaar maximaal acht weken besloegen. Na drie korte aanzetten hebben ze (heeft Freud?) de analyse voor beëindigd verklaard, hoewel die niet was voltooid. Over die analyse blijft Ferenczi ontevreden; hij verwijt Freud in een brief vooral dat deze zijn negatieve overdracht onvoldoende heeft onderkend (17 januari 1930). Hij probeert via zelfanalyse verder te komen. Op 2 maart 1917 schrijft Freud nog eens aan Ferenczi dat hij hem graag had gezien als echtgenoot van Mathilde. Freud moet deze analyse onplezierig gevonden hebben omdat het gevaar van moeilijkheden te groot was. Hij had slechte ervaringen met het analyseren van vrienden en bekenden.

Na de Eerste Wereldoorlog wordt Ferenczi in 1918 benoemd tot hoogleeraar in de psychoanalyse aan de universiteit van Boedapest. Zodra het linkse regime korte tijd later echter wordt afgelost door Horthy cum suis, wordt het professoraat in de psychoanalyse weer afgeschaft. In september van hetzelfde jaar wordt Ferenczi president van de Internationale Psychoanalytische Vereniging (I.P.V.), maar enige maanden later geeft hij die functie op, omdat Hongarije intussen zo geïsoleerd geraakt is dat het moeilijk geworden is die internationale functie goed te vervullen vanuit Boedapest.

In mei 1919 trouwt Ferenczi met Gizella na een verhouding van een jaar of

twintig. Hij is dan 46 jaar en zij 54. Op weg naar het gemeentehuis vernemen bruid en bruidegom dat de ex-echtgenoot van de bruid die dag aan een hartaanval is overleden. Elma is intussen gehuwd en naar Amerika vertrokken met haar man, maar dat huwelijk zal spoedig eindigen in een scheiding en ze zal veelvuldig verblijven in het huis van haar moeder en stiefvader.

Voor een psychoanalyticus die ook nog joods is, wordt het leven zwaar in Boedapest. Ferenczi wordt zelfs uitgesloten van de artsenkamer. Veel collega's trekken weg en ook Ferenczi denkt daarover. Eenmaal verblijven hij en zijn vrouw gedurende acht maanden in de Verenigde Staten. Freud heeft echter niet graag dat hij Europa verlaat en de Ferenczi's blijven in Boedapest.

Ferenczi raakt gaandeweg steeds meer teleurgesteld in Freud (brief aan Groddeck 20 maart 1933). De kern van de zaak schrijft hij aan Groddeck: 'Ich wollte ja von Freud geliebt werden' (25 december 1921). Dit is zeker een belangrijk uitgangspunt en Ferenczi zelf brengt die behoefte aan liefde in verband met wat hij als kind tekort gekomen was bij zijn moeder. Daar kwam het niet doorgaan van het huwelijk met Elma nog bij. Meer dan eens vertelt hij Gizella van zijn onderdrukte liefde voor Elma, geeft Freud de schuld van het niet doorgegane huwelijk en bespreekt met hem ook zijn boosheid daarover. Dat lucht hem op (brief aan Groddeck 27 februari 1922). Op 30 juni 1924 schrijft hij overigens aan Groddeck met de professor op de beste voet te staan. Ferenczi en Groddeck kunnen steeds beter met elkaar overweg en het echtpaar Ferenczi neemt ook graag vakantie in Groddecks sanatorium in Baden-Baden. Freud krijgt meer en meer moeite met Groddeck en schrijft op 25 maart 1927 aan Ferenczi: 'Het Es is hem naar het hoofd gestegen'.

Een andere persoon die zorgt voor moeilijkheden tussen Freud en Ferenczi is Rank. Rank en Ferenczi schrijven samen een boek waarop kritisch gereageerd werd door de anderen. Er ontstaat een breuk tussen Rank en Freud, respectievelijk tussen Rank en de andere leden van het Comité. Dat heeft onder andere te maken met Ranks reizen naar Amerika. Tochten naar Amerika beziet Freud met wantrouwen. Ook Ferenczi breekt met Rank: als hij Rank tegenkomt op Central Station in New York, loopt hij hem voorbij.

In 1926 biedt Ferenczi Freud aan naar Wenen te komen om hem op zijn beurt in analyse te nemen. In zijn brieven van 21 februari en 1 maart doet hij dat aanbod, maar Freud vindt het niet nodig. Ferenczi had de rollen dus eens willen omdraaien.

Spanningen

Waar ging nu tenslotte hun grote meningsverschil over? Ferenczi had kritiek op zijn analyse bij Freud. Deze had onvoldoende oog gehad voor zijn negatieve overdracht (brief aan Freud, 17 januari 1930). Het gro-

te twistpunt tussen hen werd echter de techniek die Ferenczi begon toe te passen: Freud was tégen wat hij beschouwde als 'excessen'. Het verhaal ging dat Ferenczi zich tijdens sessies liet kussen door patiënten. 'Waarom daar ophouden, waarom niet wat verder gaan?', merkte een ironische Freud op. Hij was tegen *demi-viergerie* en vreesde dat dit de psychoanalyse in diskrediet zou brengen (brief aan Ferenczi van 13 december 1931). In wezen had Freud niet echt belangstelling voor de technische experimenten van Ferenczi; hij was veel meer geïnteresseerd in de theoretische kant van de zaak. Ferenczi bezweert Freud dat hij geen tweede Stekel zal worden (27 december 1931), die de zaak zou schaden.

Dat is het eerste twistpunt tussen beiden: de kwestie van de techniek. Freuds adviezen daaromtrent waren in wezen 'negatief' geweest: wat een analyticus niet moest doen (brief aan Ferenczi van 4 januari 1928); dus abstinentie, *Entsagung* en anonimiteit. Bovendien moet men die voorschriften ook bezien tegen de achtergrond van het gangbare paternalisme van artsen in die tijd. Freud is zich daarvan bewust en hij is het bij voorbeeld met Ferenczi eens dat analytische tact evenzeer wezenlijk is. Trouwens het is intussen algemeen bekend dat Freud zelf in zijn praktijkvoering niet zo'n onpersoonlijke spiegelaar was, als sommigen uit zijn geschriften als ideaal hebben menen te moeten afleiden. Hoe dat ook zij, Ferenczi is ontevreden. Hij verwijt Freud zijn patiënten te zien als *Gesindel*, slechts geschikt om te dienen als bron van inkomsten en als object van onderzoek. Inderdaad heeft Freud dat soort uitspraken gedaan, maar mijns inziens slechts als boutade; dat blijkt ook al daaruit dat hij zich wel degelijk voor hen inzette. Ferenczi meende dat Freud teleurgesteld was in zijn patiënten nadat hij had ervaren dat ze hem soms voorlogen. Daardoor had Freud zichzelf immers ernstig beschadigd in de kwestie van het seksuele trauma als grond van iedere psychoneurose (Tagebuch, p. 142).

Ferenczi was van mening dat sommige overdrachtsverschijnselen een artefact van de analytische situatie waren en dat sommige klachten van patiënten over de analyse terecht waren. Ferenczi begon te experimenteren met de techniek: eerst de actieve techniek, vervolgens de wederzijdse analyse en tenslotte kwam hij tot de conclusie dat *Wohllwollen und Wohlfühlen* in de houding van de analyticus het moesten doen (Tagebuch, p. 265). Op diezelfde bladzijde van zijn dagboek staat de stelling die de titel van de dagboekuitgave in het Duits geworden is: *Ohne Sympathie keine Heilung*. Daar vindt men overigens aanzetten tot de object-relatie-theorie en tot het verstaan van een psychoanalyse als een interactioneel proces.

Dat dagboek heeft Ferenczi bijgehouden tegen het einde van zijn leven in de maanden januari-augustus 1932. Hij doet daarin verslag van zijn technische experimenten, van zijn ervaringen en probeersels, en tevens behandelt hij vrijwel alle themata uit de psychoanalyse. Soms heeft hij slechts notities gedicteerd die hij van plan was later uit te werken, maar daaraan is hij niet meer toegekomen. Daarbij moet men bedenken dat hij

in die periode zeer intensief werkte met een viertal patiënten met borderline en psychose problematiek aan wie hij soms tot vier-vijf uur per dag besteedde (brief aan Groddeck van 21 december 1930). Traumata spelen bij hen een grote rol, niet slechts situationele/cumulatieve maar ook eenmalige/seksuele. Verlatingsangst (door moeder), schrijft hij op pagina 58, speelt zeker zo'n grote rol als de angst om gedood te worden (door vader). Het gaat om patiënten met preoedipale problematiek, bij wie zijns inziens de 'opvoedende' aanpak van Freud niet zou werken.

Het tweede bezwaar van Ferenczi is verweven met het voorgaande en is persoonlijk tegen Freud gericht. De aantekeningen van 4 juli en 4 augustus 1932 (de pagina's 246-251 in het dagboek) vormen hier een goede samenvatting. De kritiek op Freuds techniek is tevens kritiek op diens analyse van Ferenczi. Ferenczi brengt Freuds theorie en zijn praktijk – met name de gebreken daarin – in verband met persoonlijke tekortkomingen en met het feit dat iedereen zich liet analyseren behalve Freud. Eén citaat dat veel stof tot nadenken geeft, moge volstaan: 'De auteur [Freud] zou wel eens een persoonlijke afkeer kunnen hebben van spontane, feminien gerichte seksualiteit van de vrouw: idealisering van de moeder. Hij schrikt terug voor de opgave een seksueel veeleisende moeder te hebben en te bevredigen. Hij zou ooit door de hartstochtelijkheid van de moeder voor zo'n opgave gesteld kunnen zijn. (De oerscène kan hem relatief impotent gemaakt hebben.)

De castratie van de vader, de potente, als reactie op de ervaren vernedering leidt tot de constructie van een theorie, waarin de vader de zoon castrereert, en dan nog door de zoon als God aanbeden wordt. In zijn gedrag speelt Freud slechts de rol van de castrerende god, hij wil niets weten van de traumatische momenten van de eigen castratie in de kinderjaren; hij is de enige die niet hoeft te worden geanalyseerd' (Tagebuch, p. 251). Ferenczi is zich volledig bewust van zijn afhankelijke opstelling ten opzichte van Freud, van zijn 'fortdauernde Infantilitätsperversion' (J. Dupont, Vorwort in Ferenczi's Tagebuch, p. 27) en ook dat anderen hem beschouwen als een 'schonungsbedürftiger Kranker' (Tagebuch, p. 278).

Er komen zeer onaangename scènes voor: Freud luistert eind augustus 1932 met moeite naar Ferenczi's bij hem thuis voorgelezen laatste voordracht/artikel (Ferenczi 1933) en negeert erna diens uitgestoken hand. Dat is hun laatste ontmoeting geweest, hoewel ze erna nog wel brieven hebben gewisseld. In die voordracht benadrukt Ferenczi het belang van seksuele traumata, van de externe factor; van een diepgravende analyse van de analyticus zelf, van oprechtheid in plaats van professionele hypocrisie. Freud zal dit hebben gehoord als kritiek op zijn persoon en zijn werkwijze. Mevrouw Ferenczi barst bij het weggaan in tranen uit. Ferenczi wilde die voordracht houden op het congres in september. Sommige oudere collega's wilden die schandalige voordracht verbieden, maar tenslotte kon Ferenczi zijn verhaal toch houden. Als je die tekst nu leest,

moet je je inspannen om te kunnen begrijpen waar ze toen zo woedend over waren. Freud probeert Ferenczi ertoe over te halen om het voorzitterschap van de I.P.V. op zich te nemen en zijn droomeiland te verlaten. Echt geschikt vindt hij hem niet, maar het zou een therapeutische maatregel zijn zagezegd. Ferenczi schrijft in zijn dagboek dat hij zich helemaal opnieuw zal moeten oriënteren, dat wil zeggen zijn psychoanalytische werk en vooral zijn onderzoek onafhankelijker van Freud voortzetten (Ferenczi Tagebuch, p. 278). Overigens schrijft Freud op 11 januari 1933 nog aan Ferenczi over hun 'innige Lebens-, Gefühls- und Interessengemeinschaft' en op 29 maart 1933 raadt Ferenczi hem aan om Wenen te verlaten voor een veiliger woonplaats vanwege het opkomende Hitlerdom. Wanneer Ferenczi op 22 mei 1933 sterft, raakt dat Freud diep.

Freuds visie

Freuds visie op Ferenczi, zijn vriend gedurende bijna 25 jaar, is op verschillende plaatsen gepubliceerd. In het dagboek van zijn analysant Smiley Blanton (op de datum 7 augustus 1935), in Jones' biografie (1957), in *De eindige en oneindige analyse* (1937, p. 231) en ook uiteraard in de *Nachruf* voor zijn vriend (Freud, 1933). Het manuscript en eerdere versies hiervan laten Freuds ambivalentie duidelijk zien (Grubrich-Simitis 1993, p. 218-220). Ten slotte is zijn brief aan Jones van 29 mei 1933 in dit verband heel belangrijk. Jones heeft deze brief namelijk gebruikt voor zijn biografie van Freud. Men heeft geschreven dat Jones ambivalent stond ten opzichte van zijn vroegere analyticus, Ferenczi, en dat daarom zijn verhaal over de overleden Ferenczi zo negatief uitviel. Het is echter duidelijk dat hij niets anders heeft gedaan dan de visie van Freud overnemen.

'Ja wij hebben alle reden om elkaar te condoleren, ons verlies is groot en smartelijk, zo'n stuk verandering, dat al het bestaande omvergooit en ruimte maakt voor het nieuwe. Ferenczi neemt een stuk van de oude tijd met zich mee, dan zal met mijn vertrek wel een andere tijd beginnen, waarin U nog een belangrijke rol zult spelen. Noodlot, overgave, dat is alles.

Niettemin, het verlies was niet nieuw, Ferenczi was al sinds jaren niet meer bij ons, eigenlijk ook niet meer bij zichzelf. Men kan nu gemakkelijker het destructieproces overzien, waaraan hij ten prooi gevallen is. De lichamelijke uitdrukking daarvan in de beide laatste jaren was een perniciëuze anemie, die al snel met ernstige motorische stoornissen gepaard ging. Levertherapie bracht verbetering in de bloedbezinking, maar had geen effect op de andere verschijnselen. In de laatste weken kon hij helemaal niet meer staan of lopen. Tegelijkertijd ging hij met een angstwekkende consequentie psychisch achteruit en ontwikkelde een paranoia. Centraal daarin stond zijn overtuiging dat ik niet genoeg van hem hield, zijn werken niet waardeerde, en ook dat ik zijn analyse slecht had gedaan. Daarmee hielden zijn technische vernieuwingen verband, hij wilde mij

laten zien hoe liefdevol men zijn patiënten zou moeten behandelen om ze te helpen. Het waren inderdaad regressies tot de complexen van zijn kindertijd, waarvan de ernstigste krenking het feit was, dat de moeder hem – een ‘middenkind’ tussen elf of dertien broertjes en zusjes – niet ‘heiß’, niet exclusief genoeg had bemind. Zo werd hij zelf een betere moeder, vond ook de kinderen die hij nodig had, waaronder een suspecte Amerikaanse, aan wie hij vaak vier tot vijf uur per dag besteedde (Mrs Severn?). Toen zij vertrokken was, geloofde hij, dat zij hem door vibraties over de oceaan beïnvloedde, en vertelde hij dat zij hem geanalyseerd had en daarvoor gered. (Hij speelde dus beide rollen, was moeder en kind). Er schijnt zich bij haar een pseudologia phantastica te hebben ontwikkeld, hij hechtte geloof aan de meest merkwaardige traumata uit haar kinderjaren, die hij dan tegenover ons verdedigde. In deze verwarring doofde zijn eens zo briljante intelligentie uit. Maar wij willen zijn treurige afloop als geheim onder ons bewaren’ (brief van Freud aan Jones, 29 mei 1933).

De bewering die Freud hier doet, namelijk dat Ferenczi aan het einde van zijn leven psychotisch was, en die Jones in zijn Freud biografie heeft verbreid, is met verve bestreden door mensen die hem tot het laatst hadden meegemaakt: Michael Balint (Einleitung in Ferenczi 1988) en Ferenczi’s huisarts onder anderen. Ook Judith Dupont bestrijdt de bewering van Freud (Vorwort in Ferenczi 1988, p. 11).

Nabeschuwing

Het voert te ver om hier ook maar een poging te doen Ferenczi’s werk in zijn totaliteit te bespreken. Hij is vele jaren vergeten geweest en dat is mede te wijten aan het relaas van Freud en Jones over zijn laatste jaren. Hij was in analytische kringen een verdacht persoon geworden, hoewel geliefd en ook bewonderd om zijn therapeutische gaven. Ferenczi stond aan de basis van de object-relatie-theorie, van het opvatten van een psychoanalyse als een interactioneel proces en van het betrekken van de moederoverdracht in de theorie van de techniek. Sabourin (Nachwort in Ferenczi’s Tagebuch, p. 282 vv) geeft een indrukwekkende opsomming van bekende analytici, die zaken hebben ontleend aan Ferenczi, vaak zonder hem te noemen. Zo wordt het afweermechanisme van de identificatie met de agressor gewoonlijk toegeschreven aan Anna Freud, maar Ferenczi spreekt er vóór haar al over. Vikàr (1994, p. 59) zegt het als volgt: ‘Bedenkt men echter dat zulke dominerende figuren in de moderne psychoanalyse als Melanie Klein, René Spitz en Margaret Mahler nog in het oude Hongarije geboren waren en dat de beide laatsten nog tot hun levenseinde Hongaars konden spreken en lezen (...), dan kunnen wij de inspirerende invloed van de Hongaarse school op de moderne psychoanalyse en daarmee op de object-relatietheorie nauwelijks negeren.’ Cremerius (1984, p. 187 vv) stelt zich de vraag of er misschien twee psychoanalytische technieken zijn. Grof gezegd: de analyticus als koele chi-

rurg of als empathische partner. De tegenstelling is ongenueanceerd, maar enfin. Een dergelijke tweedeling heeft te maken met de breuk tussen Freud en Ferenczi. Zolang men het eerste alternatief – minstens in theorie – beleeft, stond Ferenczi als de meest prominente instigator van de andere visie op het tweede plan. De laatste jaren is zijn ster weer rijzen-de en wordt er veel over hem geschreven, ook naar aanleiding van de uitgave van zijn briefwisseling met Freud.

Welke elementen hebben geleid tot deze tragische afloop van een overigens zeer produktieve en aan beide partijen ook veel voldoening schenkende vriendschap? Bij Ferenczi vormen zijn zeer grote afhankelijkheid, zijn eindeloze behoefte aan liefde en zijn latente agressie factoren van belang. Het kwetsen van zijn latere echtgenote met de vrijage met haar dochter en vervolgens het blijven praten over hoezeer hij die liefde met moeite onderdrukte, vormen daar sprekende voorbeelden van. Voor Freuds aandeel wijs ik op de twee aangehaalde beschrijvingen waarbij hij het woord 'nicht' vergat. De eerste stond in de brief van 10 januari 1909: is hij toch de weldoener, de gevende, de goede vaderfiguur, bij wie men zich tot dankbaarheid verplicht moet voelen, hetgeen moet leiden tot een ongemakkelijk gevoel bij de ander? De tweede vinden we in zijn brief van 6 oktober 1910. Zou Freud zich onbewust misschien tóch als een Übermensch beschouwen? De gedachte dringt zich op, maar waarschijnlijk lijkt zij mij niet. Wel kan men zeggen dat Freud iets had van een groepsleider die het slecht verdraagt als groepsleden niet meedoen of al te origineel worden. Freud heeft Ferenczi tegen het einde niet meer kunnen volgen en in de tijd van zijn therapeutische experimenten zal de oprechte bezorgdheid voor de psychoanalyse hebben meegespeeld. De reden waarom hij Ferenczi niet heeft kunnen/willen volgen in zijn vernieuwingen heeft mogelijk ook te maken gehad met zijn beperkte kijk op de vroege moeder-kind relatie. Een voorzichtige en zeer deskundige auteur als Grubrich-Simitis (1993, p. 219) zegt het als volgt: 'Er is veel te zeggen voor de opvatting dat Freud trachtte zich niet bezig houden met deze archaïsche psychische dimensie.' Hij had pijnlijke ervaringen opgedaan in die periode en die wilde hij liever niet opnieuw beleven.

Waren het wetenschappelijke of persoonlijke factoren die de doorslag gaven bij de verwijdering? Het is zeker geen zaak van óf-óf, maar persoonlijke elementen speelden zeker een belangrijke rol. Ik noem de traumatische gegevens uit Freuds vroegste jeugd (het overlijden van zijn broertje, een waarschijnlijke depressie van zijn moeder mede door het in die periode overlijden van haar broer, het verlies van de *Kinderfrau* en tenslotte het vertrek van de hele familie uit Freiberg, wat ook separatie betekende van zijn halfbroers en zijn meest geliefde speelkameraadjes) en Ferenczi's gevoel dat hij tekort gekomen was bij zijn overbelaste moeder. Deze omstandigheden hadden effect op deze mannen, op hun onderlinge verhoudingen, op hun theorievorming en op de manier waarop ze als

analyticus werkten. De psychoanalytische theorie als zodanig is in wezen niet ingewikkelder dan andere, maar het hanteren van overdracht en tegenoverdracht is zeer moeilijk. Dat de psychoanalytische theorie altijd ook een persoonlijke dimensie heeft, persoonlijk is, dat is lastig, zij het onvermijdelijk en dat heeft men door schade en schande moeten ervaren. Vooral voor Freud persoonlijk was dit een hele opgave, omdat hij in de kleine psychoanalytische wereld onontkoombaar het brandpunt was van overdrachten van allerlei aard.

Het feit dat Ferenczi zo'n slechte naam kreeg in psychoanalytische kring door het oordeel van Freud, dat in de biografie van Jones terecht kwam, heeft vertekenend gewerkt op de psychoanalytische theorie. Niet alleen werd een groot clinicus lange tijd verketterd, ook werd de ontwikkeling erdoor vertraagd en voerden mensen soms een praktijk die wel leek op die van Ferenczi zonder dat hardop te kunnen zeggen. Sommigen maakten tegenstellingen waar die niet lagen en maakten de techniek van Freud veel stijver dan die was. De huidige Ferenczi revival is daarop een terechte en hoopgevende correctie.

Literatuur:

Een meer volledige bibliografie over Ferenczi is bij de redactie aan te vragen

Blanton, S. (1975) *Tagebuch meiner Analyse bei Sigmund Freud*. S. Fischer, Frankfurt am Main. (Oorspronkelijk Engelstalige uitgave 1971.)

Cremerius, J. (1984), *Vom Handwerk des Psychoanalytikers: Das Werkzeug der psychoanalytischen Technik*. Band 1 en 2, Frommann-Holzboog, Stuttgart.

Dupont, J. (1994), Freud's analysis of Ferenczi as revealed in their correspondence. *International Journal of Psycho-Analysis*, 75, p. 301-320.

Ferenczi, S. (1933), Sprachverwirrung zwischen den Erwachsenen und dem Kind. In: *Schriften zur Psychoanalyse*. S. Fischer, Frankfurt am Main (1972). Band II, p. 303-313. Engelse vertaling in: J.M. Masson (1984), *The assault on truth*. Farrar Straus & Giroux, New York.

Ferenczi, S. (1970 en 1972) *Schriften zur Psychoanalyse*. S. Fischer, Frankfurt.

Ferenczi, S. (1988) *Ohne Sympathie keine Heilung. Das klinische Tagebuch von 1932*. S. Fischer, Frankfurt am Main. Vorwort, J. Dupont. Einleitung zum Tagebuch, M. Balint. Nachwort, P. Sabourin.

Ferenczi S. en O. Rank (1924), *Entwicklungsziele der Psychoanalyse. Zur Wechselbeziehung von Theorie und Praxis*. Internationaler Psychoanalytischer Verlag, Leipzig/Wien/Zürich.

Ferenczi, S. en G. Groddeck, *Briefwechsel 1921-1933*. S. Fischer, Frankfurt am Main (1986).

Freud, S. (1910), Vorwort zu *Lélekelemzés*. In: S. Ferenczi, *Gesammelte Werke VII*, p. 469.

Freud, S. (1911), Psychoanalytische opmerkingen over een autobiografisch beschreven geval van paranoia (Schreber). Nederlandse editie: *Ziektegeschiedenissen 4*. Boom, Amsterdam/Meppel

Freud, S. (1933), Sándor Ferenczi. *Gesammelte Werke XVI*. S. Fischer, Frankfurt am Main, p. 267-269.

Freud, S. (1937), De eindige en oneindige analyse. Nederlandse editie: *Klinische Beschouwingen 4*. Boom, Amsterdam/Meppel

Freud S. en S. Ferenczi, *Briefwechsel*, Band I/1 en I/2 (1993). Herausgegeben von E. Brabant e.a. Böhlau, Wien/Köln/Weimar.

Grubrich-Simitis, I. (1993), *Zurück zu Freuds Texten*. S. Fischer, Frankfurt am Main.

Haynal, A. (1989) *Brefs aperçus sur l'histoire*

de la correspondance Freud-Ferenczi: Les intrications des différents divans. *Revue de l'Histoire de la Psychanalyse*, 2, p. 243-254.

Jones, E. (1954/57), *Sigmund Freud. Life and Work*. Volume I – III. Hogarth, Londen.

Stroeken, H. (1994), *Psychoanalytisch Woordenboek*. Boom, Meppel/Amsterdam

Vikár, G. (1994), Der Beitrag der Budapester psychoanalytischen Schule zur Objektbeziehungstheorie. *Forum der Psychoanalyse*, 10 (1), p. 52-60.

Summary

Freud's developing relationship with Ferenczi is analysed on the basis of their correspondences: from their first acquaintance through their friendship to their breach before Ferenczi's death. Ferenczi's need for intimacy and approval, and Freud's role as the father of psychoanalysis are shown. The personal history of each is linked to their mutual relationship. Important theoretical and technical issues that they discussed and sometimes disagreed on, are raised, especially their shared fascination for ESP and the question of the psychoanalyst's attitude towards his patient – Ferenczi's important contributions here have only recently been recognized.